

A DEMOKRÁCIA ETIKAI FELTÉTELEI

Jánosi József S. J.

Lehet-e a demokráciának sajátos etikája? Nyilvánvalóan nem lehet abban az értelemben, mintha a demokráciában erkölcsös lehetne az, ami esetleg más rendszerben erkölcstelen. Az erkölcs éppúgy egy és oszthatatlan, mint az *igazság*. Csak a szubjektív erkölcsökben lehetnek különbségek, vagyis abban, amit az emberek egy meghatározott korban vagy milióban erkölcsösnek vagy erkölcstelennek tartanak; miként igazságnak szokás nevezni azt is, amit az emberek egy meghatározott korban igaznak tartanak. De miként az igazság független attól, amit az emberek egy meghatározott időben annak tartanak, hasonlóképp az erkölcs is. Miként az erkölcsi „kell”, az erkölcsi parancs független attól, vájjon az emberek *elfogadják* és *megvalósítják-e*, független attól is, vájjon *helyesen felismerték-e*. Ebben a vonatkozásban is igazat kell adni *Nikolai Hartmannak*: „a nagy reális valóságot közömbösen hagyja, hogy mit gondolnak és mit fecsegnek össze róla az emberek, vagy akár a tudósok is. De ez a közömbössége abban a pillanatban megszűnik, amikor az ember cselekvőleg nyúl bele a valóságba”. Mert ebben a pillanatban a valóság megmutatja szuverén és legyűrhetetlen erejét. A metafizikai igazság, hasonlóképp az etikai igazság is, az a köszikla, amelyen szétzúzódik minden tévedés vagy önhatalmú erőlködés; miként a realitás igazságával szemben, éppúgy az erkölcs igazságával szemben is, tartósan szembe szállni és győzni nem lehet, hanem csak veszíteni. A valóság igazsága erősebb minden más erőnél; ennél fogva véglegesen csak az győzhet, aki az igazság és az erkölcs alap-

ján áll, mert ez a kettő fejezi ki a reális valóság kettős arcát, a „van”-t és a „kell”-t.

A demokrácia etikájáról tehát csak egy meghatározott értelemben lehet beszélni: van egy bizonyos étosz, azaz sajátos erkölcsi érzés, amely bizonyos erkölcsi értékeket kiválogat és csoportosít és ez a sajátos étosz az, amely a demokráciát követeli, majd intézményesen létrehozza és az így létrehozott, megalkotott demokratikus életforma fennmaradását tartósan biztosítani igyekszik. E sajátos erkölcsi étosz nélkül a vágy sem jelentkezik erőteljesen a demokratikus életforma után, még kevésbé biztosítható a fennmaradása; a demokrácia intézményesítése a demokrácia étosza nélkül csak erőszakkal érhető el. Szerencsés esetben az intézményesítés kinevelheti a demokratikus étoszt is a nagy tömegekben. De ha ez nem sikerül, akkor az intézmények menthetetlenül össze fognak omlani. Mert minden intézmény, amelyet nem tölt meg a megfelelő erkölcsi érzés, üres kártyavár, amelyet minden szélfuvallat összedúlással fenyeget. Ha a demokrácia nem a demokratikus életformák étoszából nőtt ki, hanem kívülről plántálták át idegen talajba, hervadásra és pusztulásra van ítélve, hiába öntözi azt a szabadsághősök és a zsarnokok vére.

*

Azok a bölcselek, akik a demokrácia problémáját erről az etikai oldalról közelítették meg, a demokrácia *etikai előfeltételeit* olyan súlyosaknak látták, hogy ezek világánál az igazi demokrácia sokak szemében szép, de elérhetetlen utópiának tűnt fel. Rousseau maga úgy vélekedett, hogy a valóban demokratikus együttélés, épp etikai előfeltételei miatt, nem embereket, hanem isteneket kíván meg. Csakhogy Rousseau, miként sokan mások, tévedése ott van, hogy nem ismerték fel az *eszmények* igazi jelentését és szerepét szellemi és gyakorlati életünkben. Az eszmények ugyanis nem utópiák, legalábbis nem akkor, ha valódi, azaz a valóság mély szemléletéből fakadt meglátások mert az utóbbi értelemben vett eszmék igenis reális célok és a legerőteljesebb cselekvési motívumok. Elérhetetlenségük nem változtatja át azokat utópiákká. Az ember sorsa az,

hogy egy aszimptotikus végnélküli folyamatban közelít feljünk. A szellembölcselet megállapítja, hogy az *emberi szellem felfelé nyílt*. Ez azt jelenti, hogy az igazság és a jószág útján nincs és nem lehet megállás; az ember nem tudhat annyit, hogy nem tudhatna többet és nem lehet annyira jó, hogy ne lehetne jobb. A *részleges* igazságokon át közelít a *teljes* igazsághoz, miként a *részleges* jószágon át közelít a *teljes* jószághoz, a nélkül, hogy azt bármikor is elérhetné a jelen életben. Ez az értelme annak, hogy szellemi, erkölcsi életünk aszimptotikus végnélküli folyamat; ez az ember szellemi-erkölcsi törekvésének földi sorsa. De épp ebben van az emberi örök haladásnak hajtóereje és a haladás soha nem szűnő vágyának a titka. Az eszmények nélküli emberiség megszűnt haladni, az alacsony eszméket maga elé tűző ember nyárspolgár. Ebben az értelemben mondhatta Platon, hogy az emberek vezetésére a filozófusok, vagyis a nagy eszmény-meglátók hivatottak. De nagyon helyesen látta meg Platon azt is, hogy az igazi filozófust az eszmény-meglátáson kívül a *bölcseiségnek* a szeretete, a filozófia teszi, amely éppen abban áll, hogy keresi az utat is az eszmény-meglátástól az eszmény-megvalósításhoz. Az első egyedül a filozófust valóban utópiák steril lég vár építőjévé is tehetné; ez a második teszi meg igaz értelemben vett filozófussá, a bölcseiség útmutatójává. Ennélfogva az etika nemcsak része, egyik szaktárgya a filozófiának, hanem mintegy a megkoronázása, a kiteljesedése.

Mint hogy az erkölcs, tehát az etikum, a metafizikumban, azaz a valóság legmélyebb magvában gyökerezik, amint azt „Az erkölcs metafizikai gyökerei” című könyvemben kimutatni törekedtem, azért a demokrácia etikájáról akarván szólni, mindig egészen röviden reá kell világitanom ugyanezen demokrácia metafizikai magvára is.

*

A kultúra — mint hogy az embernek nemcsak értelmi, még kevésbé csak technikai, hanem erkölcsi és magatartásbeli kulturáltságát jelenti — szükségképen az emberi egyénnek bizonyos szellemi nagykorúsítását jelenti és azt

tudatosítja is benne. Ez a nagykorúság viszont természet-szerűleg szüli a vágyat, sőt követelést, hogy a nagykorú egyén *saját maga intézhesse a sorsát*. Megkívánja ezt az emberi akaratszabadság is, amely nemcsak a cselekvés lehetőségei között kényszer nélkül képes választani, hanem egyénileg felelős is e megejtett választásáért.

De a szellemi-erkölcsi kiműveltség ugyanakkor magával hozza és erősen tudatosítja annak a felismerését is, hogy az ember nemcsak a saját sorsát intéző egyén — individuum —, hanem ugyanakkor a *közösség tagja* is (család, társadalom, ország, földrész, egész emberiség). Igazi kultúra és általában emberhez méltó kultúrélet ugyanis csakis az emberi közösségben valósulhat meg.

Nem véletlen, hogy igazi demokráciára való törekvés legelőször a tudományos életben, a tudományok és tudósok „*scientiarum respublica*”-jában jelentkezik és marad is meg tartósan mindaddig, amíg a tudománytól idegen elemek és tényezők a tudomány csarnokaiba be nem lopódnak, vagy oda erőszakkal be nem törnek. Már pedig a tudomány *respublicájának* legértékesebb tagjai mindig a legmarkánsabb tudományos egyéniségű művelőiből kerülnek ki, akik ugyanakkor a tudományos közösségi életnek leghatározottabb szószólói és legtartósabb összekovácsolói. Akadémiákba és tudományos társaságokba tömörülnek és ez akadémiák nemzetfeletti együttműködését igyekeznek létrehozni a legdemokratikusabb alapokon. Egy tekintélyt ismernek, az igazság érvét: *tantum valet auctoritas, quantum valet argumentum*.

Más kultúrterületeken talán később és lassabban, de a kultúra haladásával mindig erősebb lesz annak a felismerése, hogy a közösség nemcsak a vezetőknek, hanem minden egyes embernek legegényibb ügye és érdeke is. Ebből adódik, hogy az ember kétféleképpen is „*zoon politicon*”: politikai lény; először azért, mert természete legmélyebb követelményeként „*polis*”-ban, emberi közösségben kötelessége élni, másodszer azért, mert ezzel a közösséggel törődnie, vagyis „*politizálnia*” kell, nemcsak nemes értelemben vett önérdékből, hanem a közösség iránti kötelezettségei folytán.

Ebből az alapvetésből felismerhető, hogy az igazi és teljes szellemi-erkölcsi művelődés útja egyúttal a *demokrácia útja is*. Mert hiszen az ilyen műveltség kifejleszti és tudatosítja az egyéniséget, melynek legerősebb kifejezője a *szabadság*. De ugyanakkor kifejleszti és tudatosítja az ember közösségi mivoltát, amely viszont az alapvető *egyenlőségben* jut erőteljes kifejezéshez. De az egyéniség és a közösségi mivolt harmonikus kiegyenlítődésre szorul, hogy egyesítsen, ne pedig taszítson, ez pedig azáltal érhető el, hogy az embereket a *testvériség* erős kapcsa fűzi egymáshoz. Mi más ez azonban, mint a történelem folyamán minduntalan jelentkező demokratikus étosznak hármias alapeszméje; jelenti: egyéni (individuális) síkon az ember jogos szabadságát, közösségi-szociális-politikai síkon alapvető egyenlőségét és mindkettőben a testvéri voltát. A mindenkori demokráciák konkrét intézményei nagyon különbözhetnek egymástól; de ahol az intézmények nem biztosítják eléggé ezeket az alapeszméket, ott csakis áldemokráciáról lehet szó, legjobb esetben pedig fejlődési folyamatról a demokrácia felé.

A bölcselek és szociológusok minduntalan rámutatnak arra a *belső feszültségre*, sőt egyesek szerint egyenest antinómiára, benső ellentmondásra, amely a demokrácia most említett alapfogalmai között fennáll.

A legalapvetőbb fogalompár (amely állítólagos ellentétpár is) az embernek *egyéni és közösségi* volta. Az egyén, mint a latin megfelelője, az individuum még világosabban kifejezésre juttatja, osztatlan, vagyis zárt teljes egységet jelentene. Az osztatlan zárt egység azonban kizárni látszik azt, hogy ugyanakkor rész vagy akárcsak tag is legyen. Mert vagy osztatlan és teljes egység és akkor nem rész és tag; vagy rész és tag, azaz éppen egy felette álló valódi egységnek a része és tagja, tehát mint ilyen nem osztatlan és még kevésbé teljes egység.

Ha a fenti fogalompárt csakis *ideológiailag* vesszük, azaz a valóságtól elvonatkoztatott, főként a realitástól kiüresített eszmékként próbáljuk végiggondolni, akkor — miékként a filozófia története igazolja — valóban antinómiák,

sőt fel- és megoldhatatlan ellentmondások zsákutcájába (aporiába) futunk be. Ha azonban nem szakadunk el a realitástól és nem veszünk bele légüres ideák sztratoszférájába, akkor az antinómia megszűnik, az apória zsákutcája megnyílik és ami visszamarad, az mindössze a *bipolaritásnak* a feszültsége; *az ember közösségi egyén*. Egyén, de nem atom, amely a többi hasonló atommal csak összegezhető és csak halmazokat alkot; közösség, amely azonban több a halmaznál, sőt egészen más a halmaznál, de mégsem olvasztja be és olvasztja fel az egyént, hanem megőrzi sértetlenül, megőrzi igazi egyéniségét, amely éppen; közösségi egyéni volta.

Az öntinómia és a bipolaritás között éppen az a lényegbevágó különbség, hogy míg az első taszít és kizár, a másik vonz és egyesít. Az igazi ellentétek csupán erőszakkal egyesíthetők és engesztelhetetlen harcban állnak egymással: a bipolaritás viszont megköveteli az egyesítést és az egyesítésben megnyugszik és kiegészül.

Az erős egyéniség tehát nemcsak nem zárja ki a közösséget, hanem azt egyenest feltételezi. Csakis a közösségben és a közösség által tud valódi egyéniséggé kifejlődni; és sohasem válik a közösségnek mellén melengetett kigyójává, hanem a közösségnek legerősebb támaszává és szolgájává. A harmonikusan erős emberi egyéniség egyformán távol áll a közösségbe személytelenül beolvadó tömegembertől és a közösséget megtagadó anarchistától vagy zsarnoktól. Már a görög filozófia is helyesen ismerte fel, hogy a harmónia elsősorban egyensúlyt jelent; de egyensúlyt nem az egymást kizáró ellentétek között, mert ez értelmetlenség, hanem az egymást megkövetelő *polaritások* között, ami követelmény és megvalósításra kötelező szellemi feladat. A diszharmónia viszont éppen az egyik pólusnak jogtalan és erőszakos érvényesülése a másik kárára, ami természetesen magának az egésznek a romlását és pusztulását eredményezi. A bölcsesség azért áll magasan a tudás felett és azért vezet az erények világában, mert az ő feladata és diadala a harmónia megteremtése és a diszharmónia megakadályozása.

Ha az egyén és közösség viszonyának filozófiai megragadása is már nagy nehézségekbe ütközik, nem meglepő, hogy a viszony helyes megvalósításának erkölcsi feltételei sem lehetnek könnyűek. A közelmúlt történelme igazolja, hogy az *individualizmus túlhajtása* logikailag az anarchizmusba, a gyakorlatban pedig a gazdaságilag vagy más-képen erősebbek egyeduralmához vezet; a *közösségi elv túlhajtása* pedig logikailag és gyakorlatilag is a rabszolgaságba és az uralmonlevők zsarnokságába torkollik.

Nagy tévedés azonban azt gondolni, hogy az intézményesítés az a csodaszer, amely az egyensúlyt, helyesebben a harmonikus egybefonódást az egyén és a közösség között létrehozza. Rámutattunk már, hogy az az intézményesítés, amely nem az étoszból jön létre, nem lehet demokratikus, mert az erőszak tartja fenn; de nem is lehet tartós, mert az erőszaknak az a mindenkori tulajdonsága van, hogy harcolnak a megdöntéséért és nem nyugszanak addig, amíg meg nem döntik. Csakis az erkölcsileg érett és az erkölcs által formált individuum képes és hajlandó úgy bekapcsolódni a közösségbe, hogy azt őszintén szolgálja a nélkül, hogy szolgává aljasodnék; és csak az erkölcsileg érett közösség képes úgy magába felvenni az egyént, hogy megőrzi annak emberi méltóságát és nem sérti elidegeníthetetlen emberi jogait.

A demokrácia alapvető nehézsége éppen abban van, hogy ezt az erkölcsi érettséget sokkal több emberben kell feltételeznie, mint bármely más együttélési rendszernek, sőt elvileg minden tagjában. Következésképpen minden demokrácia, mely egyik alapfeladatául nem az erkölcsi nevelést látja és szorgalmazza, már eleve bukásra van kárthatva; az önkény, az önzés, az anarchia fogja megdönteni és a diktatúra fogja felváltani, mint az élniakarás kétségbeesett és görcsös fellobbanása.

Miként a közösség nem az egyének mechanikus összegezése (az emberi test sem a fej, szív, has és végtagok összegezéséből áll), hanem az egyének fensőbb egésze és egysége, hasonlóképp a *közjó* sem az egyéni érdekek összegezéséből, összeadásából jön létre, hanem azoknak *harmonikus összegezettségéből* és egy új egészzé formálódásá-

ból. Ismeretes, hogy a demokrácia a közjónak ezt a kiformalódását legtöbbször a parlament és a pártok diszkussziójáival kívánja elérni (democracy of discussion). Tehát a közjót nem a pártok *erőhatásainak* közös eredőjeképpen, hanem meg tárgyalás alapján keresi. De aki egy kissé is ismeri a meg tárgyalás pszichológiáját, tudja azt is, hogy valóban eredményes megbeszélésnek *értelmi* (hozzaértési, tárgy ismereti) előfeltételein felül milyen súlyos *erkölcsi* előfeltételei vannak: „hogy az igazság győzzön, ne pedig mi látszassunk győzteseknek”, önzetlen igazságszeretet, felelősségtudat, méltányosság, a hatalomvágy lefékezése csak egy-két kikapott etikai előfeltétele az eredményes és a közjót némiképp garantáló diszkusszióknak. A *többségi elv*, vagyis a többség akaratának mint közösségi akaratnak elfogadása nyilvánvalóan csak kényszer-expediens és valójában az igazságkereséstől teljesen idegen elv. Mert hiszen könnyen lehetséges, hogy a kisebbségnek van igaza. Ilyenkor a demokrácia azzal korrigálja önmagát, hogy a kisebbségnek, vagyis az ellenzéknek teljes szabadságot biztosít igazának jövőbeni kivívásához (demokratikus) eszközökkel).

*

Az ember alapvető és természetének osztatlan magvát alkotó bipolaritása végigvonul az ember minden képességen és tevékenységén. Hogy a legmagasabb értelmi tevékenység, a tudomány hogyan kereste és valósította meg az egyén és közösség harmóniáját a *respublica scientiarum*-ban, láttuk. Sokkal nehezebb problémát látszik felvetni a *szabadság*; és a bölcelet is nehezebben birkózik meg vele. Pedig a szabadság problémája lényegében azonos az előbbivel és a megoldása is hasonló. A szabadság feltételül az egyéniség legerősebb kiépítője; de ugyanakkor a közösségnek is kell hogy leghatározottabb igenlője legyen. A szabadság, amely az egyén és a közösség közötti kötelező egyensúlyt az egyén vélt javára bontja meg, szabadossággá torzul; ha pedig a közösség vélt javára satnyul el, szolgáltsággá alacsonyodik. Hasonlóképpen nemtelen játék volna a szabadság fogalmával, ha valaki egyenlő szabadságot biztosítana a jó és a rossz, a nemes, erényes törekvések

és az aljasság, az emberi jóság és gonoszság, az építő tevékenység és a rombolás számára. Az embernek szomorú képessége van a rosszra, de erkölcsi szabadsága csakis a jóra van; a rossz „szabadsága” visszaélés a szabadsággal.

A szabadság nemcsak *jog* — ahogy azt hangoztatni szokás —, hanem elsősorban *kötelesség*. Minden szellem erkölcsi kötelezettsége, hogy szabaddá tegye magát a jó megvalósítására és a rossz megtagadására. A szabadság legmélyebb metafizikai értelme az *önmagabírási*; tehát olyan fokban lesz Én-né, szellemi értelemben emberré, amilyen mértékben fel tudta magát szabadítani önmagával szemben. Minthogy azonban az ember közösségi lény is, ez a közösségi-volta arra kötelezi, hogy a közösséget *szabodon vállalja* és így szabadon engedelmeskedjék; viszont a közösséget arra kötelezi, hogy biztosítsa az ember szabad önkifejlődését és ezzel az egyén a közösség értékes és építő tagjává váljék.

Nem sok élettapasztalat szükséges annak belátásához, hogy a szabadsággal való helyes és jogos élés a legnagyobb erkölcsi követelmények elé állítja az embert és a közösséget. Jaj annak a közösségnek és társadalomnak, amely egyenlő esélyeket biztosít a hozzáértésnek és butaságnak, az erkölcsi nemességnek és aljasságnak, a felelősségérzetnek és a felelőtlenségnek, a megfontoltságnak és frivolitásnak, az építési vágyaknak és a rablási ösztönnek, a jóakaratságnak (e szó bibliai értelmében) és a rosszindulatnak.

Ugyanilyen „antinómiát” rejt magában az *egyenlőség* fogalma is, amely azonban ugyanannak a bipolaritásnak jelensége, amelyet a szabadságnál láttunk. Amilyen igaz az, hogy az emberek egyenlők alapvető emberi természetükben (élet, megélhetés, haladás, becsület, család stb.) és az ebből folyó jogaikban és kötelességeikben, ugyanúgy igaz, hogy a legnagyobb mértékben különböznek egyéni képességeikben és értékeikben. Amilyen igazságtalanság volna tehát különbséget tenni ember és ember között az alapvető természet és annak jogai és kötelességei között, ugyanilyen igazságtalanság volna el nem ismerni képességbeli és értékbeli különbségeiket. Éppen a közösségi élet szempontjából egészen más megítélést igényel a jó és a

gonosz, az erényes és a tunya, a lelkiismeretes és a lelkiismeretlen, a tudós és a tanulatlan, a jellemes és a jellemetlen ember. Amennyire alapvető követelmény, hogy ne túrjunk különbségtételt abban, amiben az emberek egyenjogúak, ugyanolyan alapvető követelmény, hogy elismerjük és elismertessük az emberek egyenlőtlenségét is. Az egyenlőségnek fanatikus és értelmetlen érvényesítése csakis lefelé való nivellálás után volna elérhető és a teljes eltömegesedéshez, tehát az egyéniség kiirtásához vezetne. Viszont az alapvető egyenlőség tagadása túrhetetlen igazságtalanságokat szentesítene és a rabszolgaság újra bevezetését jelentené. Kultúrtársadalom sem az egyiket, sem a másikat nem tűrheti el.

Míg a szabadság és az egyenlőség kérdése állandóan az érdeklődés és a megvitatás előterében szerepel, addig a *testvériség* gyakran nagyon is a háttérben marad. Pedig a testvériség követelménye a legkevésbé sem elhanyagolható mennyiség, hanem a három közül a legalapvetőbb, sőt a másik kettőnek logikai és reális forrása. Csak igen megszorított értelemben igaz, hogy: *justitia est fundamentum regnorum*. Ez még az állam életére alkalmazva is csak részlegesen igaz; abban az értelemben, hogy amíg nincsen jogrend, amíg az igazságosság nem uralkodik az állami élet minden területén, addig nincs meg a rendezett, de főként nincs meg a szilárd és békés állami együttélés lehetősége. A társadalmi együttélésnek a *justitia* annyira nem az egyedüli fundamentuma, hogy majdnem inkább csak előkészítője, előfeltétele. A békés és kulturált társadalmi együttélésnek a fundamentuma a *testvériség*. A közösség, a társadalom ugyanis csak ott áll fenn szilárdan, ahol a közösség tagjait valóban *közös* érzés kapcsolja össze, ahol a társadalom tagjai *társaknak* érzik egymást. A jogrend, a *justitia* egyiket sem hozhatja létre, legfeljebb előkészítheti. A jog természeténél fogva a „mást”, a „nem-ént” hangsúlyozza ki, azt, aki velem szemben áll, akivel szemben a jogomat érvényesíteni kívánom, jogom elismerését követelem. A velem közöst, a társat csak akkor látom meg a társadalom tagjaiban, ha azokhoz a *testvériség* érzése köt, ? *testvériség* érzése kapcsol. Jaj volna annak a csa-

ládna, a társadalom ezen ősi sejtjének, ha azt csak a jog kapcsa fűzné egybe; csak az a család erős, amelyben a szeretet annyira uralkodik, hogy a jog szinte teljesen háttérben marad, szinte feleslegessé teszi önmagát; a jog előtérbe toulása a család felbomlásának a kezdetét jelenti. Ugyanez áll a társadalomról is, az államtól való megkülönböztetésében. A békés és tartós társadalmi együttélés fundamentuma tehát a testvériség és nagyon gyöngé az a társadalom, amelyben a testvériség érzése meggyöngült; a társadalom egysége megbomlik és az államot is magával rántja a romlásba. Nem a szabadság és az egyenlőség szüli a testvériséget, hanem a testvériség követeli meg az első kettőt; és nem a jogrend az, amely a közösséget egybetartja és biztosítja, hanem a testvériség, amely a közjó, az összes testvér közös javának érdekében összefog, együvé társul és együtt munkálkodik. Amelyik társadalomban ez a testvériségi érzés meggyöngült, ott a hatalom, a rendőr próbálkozhatik ideig-óráig az egység és a közös összefogás biztosítására; de régi mondás, hogy a szuronyok sok mindenre használhatók, csak arra nem, hogy ülni lehessen rajtuk. A rendőrállam terrorállam; kultúrállam, kultúr-társadalom csakis a társak, testvérek közössége lehet.

A testvériség problémája nemcsak érintkezésbe hozott bennünket az etika területével, hanem annak kellős közepébe vitt bele. A szabadság, egyenlőség és testvériség triászában kétségkívül a testvériség az, amely az etikummal legtelítettebb fogalom; az ember etikai törekenységéből következik, hogy a legnehezebben valósítható meg. És ez annál tragikusabb az ember társadalmi és állami együttélése szempontjából, mert mindkettőnek reális és etikai forrása, szilárdságának és békéjének alapja a testvériség.

*

Ha valahol, úgy az erkölcsi életben érvényesül az az elv, hogy „minden összefügg egymással” és a rész feltételezi az egészt. Ha a demokratikus együttélés alapvető eszméinek etikai biztosítását kívánjuk elérni, az nem érhető el azzal, hogy csak az egyes alapeszmék izolált etikai biztosítására törekszünk; mert egy erény sem állhat meg izo-

láltan, önmagában. Ezt látták meg azok a bölcselők, akik a demokratikus együttélés lehetőségét épp annak általános magas etikai előfeltételei miatt ítélték utópiának. A történelem, épp a demokráciák története igazolja, hogy a demokráciák legfőként az elengedhetetlenül szükséges erkölcsi magatartás hiánya miatt hanyódtak krízisekben és végül elbuktak.

Rá kell még röviden mutatni azokra az etikailag negatív jellegű *kísértésekre* is, amelyek a demokráciát különlegesen fenyegetik, vagy legalább azok leggyakoribb formáira.

Első helyen említendő az erkölcsi *felelősségvállalás* hiánya. A demokrácia az egész nép részvtétele a közösség életében, mégpedig közvetlen vagy közvetett irányítás formájában. De a tömeglélektan bőségesen igazolja, hogy a tömegben a felelősségérzet annyira megoszlik a sok résztvevő között, hogy a gyengébb, fejletlenebb lelkiismeretű ember azt szinte már nem is érzi többé, hanem felmentve érzi magát a felelősség alól. Dolgok történnek, melyeknek senki a felelősségét nem vállalja, sőt nem is érzi. A *diletantizmus*, a demokráciáknak ez a mindenkori legnagyobb átka, szintén a felelősségérzet nagy meggyengülésének a jele; a dilettáns felelőtlenül vállalkozik olyanra vagy irányítólag akar befolyjni olyan dolgokba, amelyekre sem értelmileg, sem pedig erkölcsileg nincsen felkészülve.

Nem kell különösebben bizonyítani — a történelem több mint bőségesen igazolja —, hogy a demokráciát mily nagy mértékben fenyegeti a *demagógia*. A demokrácia a nép közvetlen vagy közvetett uralma; tehát azé a népé, amelynek csak igen csekély hányada ismerheti az állami, társadalmi, gazdasági, politikai élet ezer feltételeit és titkait. Könnyű belátni, hogy az uralomvágy mily könnyen kábíthatja el a vezetőket lelkiismeretlen demagógiára, vagy uralomrajutásukhoz, vagy az uralmon megmaradáikhoz megszerezzék a szavazók szükséges támaszát.

A demagógiával legszorosabban összefügg a *hazugság*, a hazudozás kísértése. A szakértők tanácsában nagyon pörüljárhat az, aki a hazugsághoz, a ferdítésekhez folya-

modik; hamarabb érik utói, mint a közmondás sánta kutyáját. De a nagy néptömegnél sok pillanatnyi vagy akár tartósabb esélye van a hazugságnak. Újra a történelem igazolja, hogy nem egy demokrácia a demagógjainak hazudozása, tervszerű hazugság-propagandája miatt rothadt meg és pusztult el. A diktatúras rendszerekben is nagy szerepet játszhatik a hazugságpropaganda — a közelmúlt esete igazolja ezt —; csak hogy a demokráciában a hazugság romboló hatása mérhetetlenül nagyobb, mert a döntésre hivatottakat vezeti félre.

Paradoxonnak látszik, de ugyancsak a történelemből igazolható, hogy a demokráciák háttérében ott kísért a *terror* sötét árnya is. Ennek a magyarázata kézenfekvő: a demokráciának, az összes együttélési formák között, a legnehezebben megvalósítható értelmi, de főként erkölcsi előfeltételei vannak. A nehézség főoka ott van, hogy nem kevesektől, a vezetőktől kíván meg magas étoszt, hanem sokaktól majdnem az egész néptől. Innen a demokráciák labilis egyensúlya és gyakori kátyúba jutása. A leggondosabban kitervezett intézmények és a demokráciát védelmezni hivatott garanciák sem bizonyulnak eredményeseknek, ha hiányzik belőlük az igazi demokratikus étosz. Már pedig a kátyubajutás, a pusztulás veszélye a még teljesen meg nem rothadt és halálra nem ítélt közösségben oly hatalmas életösztönöket ébreszt fel, hogy azok a reakció itt is érvényes törvénye folytán könnyen csapnak át az „erős kéz” zsarnokságába, amely legtöbbször csak terrorral valósítható meg.

*

Mind a demokratikus alapeszmék pozitív erkölcsi biztosításának szükségessége, mind pedig a demokrácia fennmaradását veszélyeztető erkölcsileg negatív kísértések egyformán igazolják, hogy a demokrácia életfeltétele a *magasfokú étosz* biztosítása. A demokratikus együttélési forma sokkal nagyobb fokban szorul rá a nevelés tényezőjére és főként az erkölcsi nevelésre, mint minden más együttélési rendszer. Az a demokratikus társadalom, amely elapasztaná az erkölcs örök forrásait, legfőként a vallást, a saját sírját ásná meg.